

معرفت‌شناسی دینی و معاصر

- درآمدی بر معرفت‌شناسی دینی و معاصر
- محمد تقی فعالی
- معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی
- چاپ اول، زمستان ۷۷، ۴۰۶ ص

آیا معرفت حاصل شدنی است؟ در چه شرایطی؟ دانستن چیست؟ ما چه چیزی را می‌توانیم بدانیم؟ شرایط دانستن کدام است؟ مرزهای دانستن تا کجاست؟ چرا باید بدانیم؟ دانستن از کجا آغاز می‌شود؟ این چند پرسش، جزئی از خروارها پرسش دیگر است که پاسخ بدانها بر هر دانش فلسفی دیگری مقدم است. علم و طریقه‌ای که خود را موظف به پاسخگویی بدین پرسش‌ها می‌داند، معرفت‌شناسی است. این دانش نوین ریشه‌های تنومندی در آراء و نوشته‌های پیشینیان و به ویژه افلاطون دارد. گویا نخستین بار افلاطون بود که از خود پرسید: معرفت و اجزای آن چیست؟ اما معرفت‌شناسی به مثابه یک علم که دارای تألیفات ویژه و مستقل باشد، از فرآورده‌های روزگار ماست. نخستین کتاب معرفت‌شناسی در لیست آثار فیلسوف تجربه‌گرای انگلیسی، لاک، دیده می‌شود. وی در رساله‌ای در باب فهم بشری (Essay concerning Human Understanding) برای

اولین بار آفریننده اثری در این باب شد. چیزم را نیز "شیخ معرفت شناسان" نامیده‌اند؛ زیرا او بود که برای نخستین بار آگاهانه بسیاری از مسائل معرفت شناسانه را طرح و بررسی کرد. با این همه تأسیس و تدوین این علم را نمی‌توان به صراحت به فیلسوفی از میان فیلسوفان قدیم و جدید نسبت داد. همانطور که می‌دانیم جریان علم سازی در عصر حاضر چنان پیچیده و دشوار است که همواره در رأس هر دانش جدیدی، مجبوریم نام چندین دانشمند را یادآور شویم.

"مجموعه معارف" که چند سالی است از سوی معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی (وابسته به نهاد محترم رهبری در دانشگاهها) آثار متعددی را به چاپ می‌رساند، نهمین دفتر خود را به موضوع معرفت‌شناسی اختصاص داده و موضوع این مهم را به حجة الاسلام آقای محمدتقی فعالی سپرده است.

از مجموع نه کتابی که مجموعه معارف، تقدیم دانشگاهیان فرهیخته و طلاب فاضل کرده است، چهار عنوان آن "درآمد" است. در این معرفی، آخرین درآمد را از نظر می‌گذرانیم. کتاب "درآمدی بر معرفت‌شناسی معاصر و دینی" گزارش تحلیل گونه‌ای از معرفت‌شناسی معاصر و دینی است. فصول چهارگانه کتاب بدین قرار است:

۱. ساختار معرفت‌شناسی.

۲. تحلیل معرفت.

۳. عناصر معرفت.

۴. معرفت‌شناسی دینی.

مؤلف در انتهای فصل چهارم موضوع مهمی را به بحث گذاشته است که به باور نگارنده از زنده‌ترین مباحث روز در حوزه علوم دینی است. بحث "معناداری و تحقیق‌پذیری معرفت‌های دینی" بر این مدار می‌چرخد که آیا اساساً معرفت دینی میوه‌ای دست یافتنی است. یا باغ تفرج است و بس، میوه‌ای نمی‌دهد به کس؟

قضاوت نویسنده کتاب آن است که اگر تردیدی در این امکان به خود راه دهیم سر از شکایت دینی و حیرت مذموم در خواهیم آورد. وی با تقسیم شکاکیت به "فراگیر" و "منطقه‌ای"، باورهای دینی را از گزند هر دو نوع شکاکیت رها می‌داند و پس از گزارش عقاید مختلف در این باره مدعای خود را مدلل ساخته است.

تذکراهای سودمندی که در مقدمه کتاب آمده است، این اثر را برای غیر متخصصان نیز، قابل بهره‌برداری کرده است. شیوه نگارش، ترتیب و اندازه مباحث، افزوده‌های درسی (مانند پرسش و پژوهش در پایان هر فصل) و توجه به اکثر مباحث مربوط به موضوع، کتاب را به خودآموزی در موضوع خود، شبیه کرده و بر امکان استفاده از آن افزوده است. از این رومی توان از آن به درسنامه معرفت‌شناسی دینی و معاصر یاد کرد.

به جز این، می‌توان در فصل نخست با مباحثی چون جایگاه، تعریف، موضوع، غایت، روش، شاکله، بنیان‌گزار، رابطه‌ها و در نهایت معرفت‌شناسی در گذر زمان روبرو شد. فصل دوم بعد از آنکه به اطلاقه‌های معرفت، تعریف معرفت و مشکلات آن می‌پردازد. پاسخ به این سؤال را هدف می‌گیرد که آیا اصولاً معرفت امکان دارد؟ نگارنده بعد از بررسی تاریخی و توجه لازم به ادامه شکاکیت به تجزیه و تحلیل و نقد آن می‌پردازد و در نهایت به امکان معرفت و نفی شکاکیت با بیانی استدلالی منتهی می‌گردد. فصل سوم به بیان عناصر معرفت از قبیل باور، صدق و مبحث مهم توجیه اختصاص دارد.

از محسنات کتاب مورد بحث، اشاره به اکثر نظریه‌های معرفت‌شناسانه در گذشته و زمان حاضر است. این اشارات گاه به اجمال و گاه به تفصیل در کتاب جایی برای خود گشوده‌اند. دیگر آنکه مؤلف فاضل کتاب، در ابتدای هر فصل، به تعریف و تحدید آن دسته از واژه‌های کلیدی که در آن فصل کاربردهای فراوان دارد، می‌پردازد.

اساساً کتاب بیش از آنکه به تحلیل بگراید، به گزارش روی آورده است. از طرفی از مقدمه کتاب چنین برمی‌آید که نویسنده قصد تألیف کتابی داشته است که در میان متون آموزشی جایی برای خود بیابد. این نشانه‌گیری، وی را از دست اندازی به انبوهی از مباحث و نگاه گذرا به آنها ناگزیر کرده است؛ شاید به همین خاطر عنوان کتاب با "درآمد" آغاز شده است.

به هر حال کتاب "درآمدی بر معرفت‌شناسی دینی و معاصر" این توان و سرمایه را دارد که به عنوان اولین تألیف در موضوع خود جای خالی اثری به زبان فارسی را پر کند.